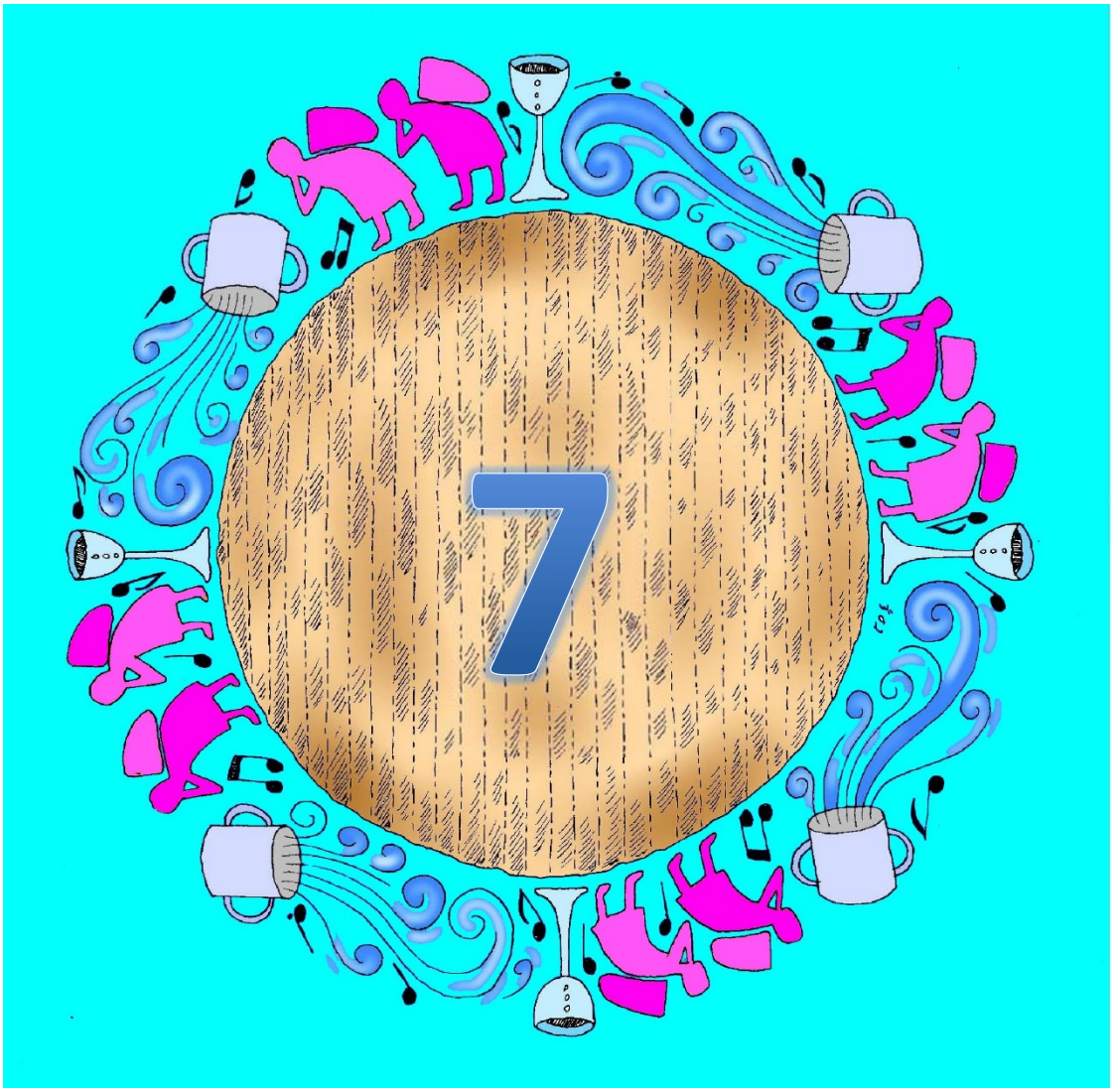

DE SANDWICH VAN HILLEL

© JELED-NIK Afdeling Onderwijs

Dit werkboekje is van _____

Ma Nisjtanna en nog meer (groep 7 en 8)
In ieder boekje leer je over een ander gedeelte uit de hagada van Pesach.

Deel 7 Pesach, Matsa en Maror – de sandwich van Hillel
Tekst: Henny van het Hoofd
Illustraties: Marchien Mayer

Dit werkboekje is onderdeel van het landelijke JELED leerplan voor joodse les aan kinderen van 4 tot en met 12 jaar.
Meer informatie: www.jeled.net of mail henny@nik.nl

Als je alle opdrachten hebt gemaakt

» kun je de sandwich van Hillel vinden in een hagada.

» kun je zelf ook zo'n sandwich maken

» ken je de belangrijkste woorden

» weet je meer over de symbolen Pesach, matsa en maror

» kun je bij de seder iets vertellen over Hillel – en zijn sandwich!

Wat ga je in dit werkboekje doen?

O **opzoeken** in een hagada

O **lezen**

O achtergrond **info**

O **extra** opdrachten

O belangrijke woorden **vertalen**

opzoeken in een hagada

Halverwege de seder is er een maaltijd. Maar voordat we gaan genieten van matzeballensoep en andere favoriete Pesach recepten, eten we eerst matze en maror.

Daarna maakt iedereen zelf een Hillel sandwich klaar: mierik, sla en charoset tussen twee laagjes matze.
Dit gedeelte begint met זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלֵּל – *zeecher lemikdasj kehilleel*

Waar kun je de sandwich van Hillel in jouw hagada vinden?

Op bladzijde _____

In de blauwe NIK hagada van D. Hausdorff op blz 59 in het midden.

Lezen

1 זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלֵּל

2 כֵּן עָשָׂה הִלֵּל

3 בַּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיָּם

4 הָיָה כּוֹרֵךְ (פֶּסַח) מַצָּה וּמָרוֹר

5 וְאוֹכֵל בְּיַחַד.

6 לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר

7 עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים יֹאכְלֻהוּ

» Kijk naar de Hebreeuwse tekst en nummer de blauwe vakjes in de goede volgorde.

Keen asa Hillel	2
Weocheel bejachad	
Bazeman sjebeet hamikdasj haja kajam	
Lekajeem ma sjene'emar	
Zeecher lemikdasj kehillel	
Haja koreech (pesach) matsa oemaror	
Al matsot oemeroriem jocheloehoe	

Recept Hillel sandwich:

Info

Het onderdeel van de seder waarbij we de sandwich van Hillel klaarmaken en opeten, heeft een naam: כּוֹרֵךְ *koreech*. De betekenis van *koreech* heeft te maken met iets ergens in wikkelen of rollen. De oorspronkelijke sandwich bestond uit lamsvlees en bitter smakende groenten of kruiden, die samen in een matze werden gerold.

Maar hoe kun je een matze oprollen zonder dat die meteen in stukken breekt? Bij Hillel lukte dat, omdat hij een andere soort gebruikte dan wij kennen. In het deeg ging meer water en de matze werd met de hand gebakken in een klei oven. Je krijgt dan een zachte matze, die je kunt vouwen of rollen. Zoals bijvoorbeeld pannenkoek, laffa of roti. Sommige oriëntaals Joodse families, bijvoorbeeld uit Jemen, bakken hun matzes nog altijd op deze manier.

Zachte matzes kun je niet lang bewaren, omdat ze snel beschimmelen. Door minder water te gebruiken, krijg je crackers, die heel lang goed blijven. Toen veel joden hun matzes niet meer zelf bakten maar kant en klaar gingen kopen, is het recept aangepast. Een matze-fabriek kan daardoor ruim van tevoren grote voorraden matzes bakken.

hollandiamatzes.nl

Vraag 1

Een matze heeft drie ingrediënten: meel, water en zout. De verhoudingen kunnen verschillen, evenals de soort oven en de temperatuur waarop de matze wordt gebakken (maar wel altijd binnen achttien minuten). Daardoor zijn er allerlei variaties mogelijk en zien matzes er soms heel anders uit dan je gewend bent.

» Kijk naar de voorbeelden:

ETHIOPIË

toogoodtopassover.com

JEMEN

halachicadventures.com

ALGERIJE

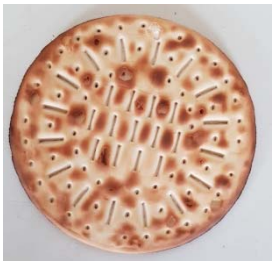

» Vertel iets over de matze traditie van jouw familie. Welke soort matzes eten jullie?

_____

Vraag 2

Matzes zijn meestal gebakken van tarwemeel. Maar dat hoeft niet. Sommige andere graansoorten mogen ook worden gebruikt, bijvoorbeeld spelt, haver of rogge.

» Voor wie is het beter om geen matzes van tarwemeel te eten?

_____

Vraag 3

Hillel leefde ongeveer 2100 jaar geleden – zijn het recept is dus al behoorlijk oud. Bijzonder: Hillel was geen chef kok, maar een bekende joodse geleerde.[1] Zijn sandwich is niet bedoeld als Pesach recept, maar een creatieve oplossing.

» Lees deze vertaling van Bemidbar 9:11

עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים	met matzes en bittere kruiden
יֹאכְלֻהוּ	moeten ze het (Pesachoffer) eten

Het Pesachoffer was een lam, dat speciaal voor Pesach werd geslacht. De oorspronkelijke mitswa is om lamsvlees met matzes en bittere groenten te eten. Toen de joodse geleerden bespraken hoe je deze mitswa het beste kunt doen, zagen ze dat er twee mogelijkheden zijn.

» Op welke twee manieren zou je deze mitswa kunnen doen? (**tip:** let op het woord *met*)

A_____

B_____

Beide manieren zijn in principe goed, maar om praktische redenen is voor een van de twee gekozen. Die manier vind je terug in de hagada, aan het begin van de maaltijd.

» Voordat we tijdens de seder gaan genieten van de matzelballensoep en andere favoriete Pesach gerechten, zeggen we vier berachot. Schrijf het nummer dat voor de beracha staat onder het plaatje dat er het beste bij past.

1 *al netilat jadajiem*
2 *hamotsie lechem min ha'arets*
3 *al achilat matsa*
4 *al achilat maror*

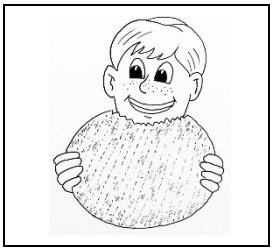

Beracha nr _____

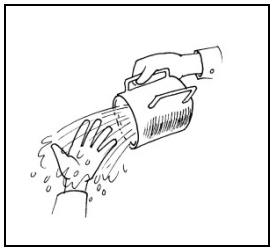

Beracha nr _____

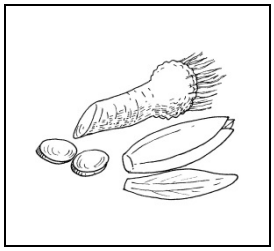

Beracha nr _____

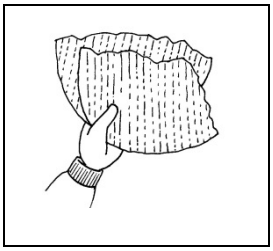

Beracha nr _____

» Met welke van de twee manieren waarop je de mitswa kunt doen komt dit overeen, dus A of B? Leg je antwoord uit.

_____

[1] Meer weten over Hillel? Zie het infoblad 'twee geleerden, twee meningen' uit de serie Joodse Helden van JELED

Vraag 4

» Lees de vertaling van het stukje over de Hillel sandwich:

1	Ter herinnering aan het beet hamikasj, volgens de manier van Hillel.
2	Zo deed Hillel
3	toen het beet hamikdasj nog bestond:
4	Hij wikkelde Pesachlam, matze en maror in elkaar
5	en at dat samen op.
6	Om de mitswa te doen zoals het er staat:
7	met matze en bittere groenten moeten ze het eten

» Om welke reden zou Hillel zijn sandwich hebben bedacht?

_____

» Lamsvlees met bittere kruiden of groente en matze lijkt een smakelijke combinatie. Waarom eten we dan toch al bijna tweeduizend jaar de vegan versie van de sandwich van Hillel?

_____

Extra

Opdracht 1

Een seder kun je zo uitgebreid maken als je wilt. Je kunt zelfs de hele nacht doorgaan, zoals rabbi Eliëzer en zijn collega's (zie werkboekje 4). Maar wat is het minimum?

» Lees deze uitspraak van Rabban Gamliël:

Rabban Gamliël zegt	רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר	1
Iedereen die niet heeft gesproken over	כָּל שֶׁלֹּא אָמַר	2
Deze drie dingen op Pesach	שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח	3
Heeft niet aan zijn verplichting voldaan	לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ	4
En dit zijn ze:	וְאֵלּוּ הֵן	5
Pesach, matzes en bittere groenten	פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר	6

» Welke onderwerpen moet je volgens Rabban Gamliël in ieder geval bespreken?

_____

Opdracht 2

De hagada geeft een uitleg van de checklist van Rabban Gamliël: waarom zijn deze drie onderwerpen zo belangrijk om de betekenis van de uittocht uit Egypte te begrijpen?

פֶּסַח	**WAAROM PESACH?**
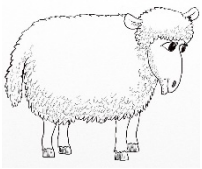	In de avond voor de uittocht uit Egypte moesten de joodse slaven zelf actie ondernemen, namelijk het bloed van het Pesachoffer aan de deurposten van hun huizen smeren. Daarmee lieten ze zien ze vertrouwen hadden in Moshe. Tegelijk toonden ze moed, omdat ze bereid waren hun oude leven achter zich te laten en hun vertrouwde omgeving in Egypte te verruilen voor de woestijn.

» In de tijd van Rabban Gamliël was het beet hamikdasj al verwoest en werden er geen offers meer gebracht. Waarom vindt hij het Pesachoffer zo'n belangrijk symbool?

_____

מַצָּה	**WAAROM MATSA?**
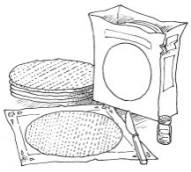	Matzes waren het belangrijkste voedsel van de slaven in Egypte. Daardoor horen ze bij slavernij. Tegelijkertijd horen matzes ook bij vrijheid. Want de bevrijding uit Egypte kwam zo snel, dat er geen tijd was om het deeg te laten rijzen. Daarom werden er 'ongerezen broden' van gebakken, matzes dus. Daarmee zijn matzes ook een symbool van de vlugge hulp van ה'

Bekijk dit filmpje https://www.youtube.com/watch?v=zvQuEgaitRg

» Welke soort lijkt volgens jou het meest op de matzes die bij de uittocht uit Egypte werden gegeten, onze 'crackers' of zachte matze ? Leg je antwoord uit.

מָרוֹר	**WAAROM MAROR?**
	De Talmoed (Pesachiem 39a) geeft voorbeelden van kruiden en groenten die geschikt zijn voor maror. Ze hebben een lichtgroene kleur en een bittere smaak. Zoals חַרְחֲבִינָא (*charchavina*). Rond Pesach zijn de blaadjes zacht, maar ze worden daarna steeds harder. Daarmee is dit plantje symbolisch voor slavernij (en verslaving): het begint met 'zachte druk', maar wordt geleidelijk aan steeds zwaarder en moeilijker.

» Bekijk de groeifases van *charchavina* op https://flora.org.il/en/plants/ERYCRE/

Na de bloeitijd van de plant veranderen de blaadjes – waar lijken ze dan op? _____

» In landen ten noorden van Israël begint de lente later en zijn er rond Pesach in de natuur nog geen bittere plantjes te vinden. In plaats daarvan wordt een scherp smakende 'groente' gebruikt.
Welke? _____

» Tegenwoordig zijn allerlei bittere bladgroenten het hele jaar door verkrijgbaar. Er is een minimum hoeveelheid maror die je op sederavond moet eten om aan de mitswa te hebben voldaan. Waarom wordt de groente die je hierboven hebt ingevuld vaak gecombineerd met bijvoorbeeld witlof, andijvie of slasoorten?

_____

» Wat zou de reden kunnen zijn, dat Hillel het zo belangrijk vond om matza en maror (met een beetje charoset) niet alleen los van elkaar, maar ook samen te eten? Welke les kunnen we hieruit leren over de uittocht uit Egypte?

_____

Vertalen

» Schrijf de goede vertaling naast deze woorden uit boekje 1 tot en met 7.
Kies uit de woorden in het vak onderaan.

1	מִצְרַיִם	P
2	מְסֻבִּין	E
3	אֲפִילוּ	S
4	עֲבָדִים	A
5	פֶּסַח	C
6	בָּרָד	H
7	עָנְיָא	M
8	לַיְלָה	A
9	זְמַן	T
10	חֹשֶׁךְ	S
11	מַכּוֹת	A
12	בְּנֵי חוֹרִין	M
13	אַרְבֶּה	A
14	תַּלְמִידִים	R
15	לַחְמָא	O
16	זֵכֶר	R

* armoede * slaven * brood * duisternis * zelfs * hagel *
* vrije mensen * herinnering * Pesachlam * leerlingen *
* plagen * leunen *Egypte * sprinkhanen * tijd * avond *

» Omcirkel de Nederlandse woorden die hetzelfde betekenen als de **oranje** gekleurde Hebreeuwse woorden.

Ter herinnering aan de tempel, volgens Hillel.	1 זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלֵּל
Zo deed Hillel	2 כֵּן עָשָׂה הִלֵּל
in de tijd toen het beet hamikdasj	3 בַּזְּמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ
er nog was.	4 הָיָה קַיָּם
Hij wikkelde	5 הָיָה כּוֹרֵךְ
(lamsvlees) in matze met bittere groenten	6 (פֶּסַח) מַצָּה וּמָרוֹר
En at ze samen	7 וְאוֹכֵל בְּיַחַד.
Om te doen zoals er gezegd is:	8 לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר
Met matzes	9 עַל מַצּוֹת
En bittere kruiden zullen ze het eten	10 וּמְרוֹרִים יֹאכְלֻהוּ

Rabban Gamliël zegt:	1 רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר
Ieder die niet heeft gesproken	2 כָּל שֶׁלֹּא אָמַר
Over deze drie dingen op Pesach	3 שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח
Heeft niet aan de verplichting voldaan	4 לֹא יָצָה יְדֵי חוֹבָתוֹ
En dit zijn ze:	5 וְאֵלּוּ הֵן
Het Pesachlam, matzes en bittere groenten	6 פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר